

## معماری ملی از دیدگاه هویت فرهنگی

الهام پرویزی\*

E-mail: Parvizi.e@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۷/۶

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۴/۱۳

### چکیده

معماری به‌عنوان بستر اتفاق زندگی بشر یکی از تأثیرگذارترین هنرها در جهت نمایاندن فرهنگ عامه و الگوهای ساختاری آن در هر دوره است، و این امر باعث انعکاس کلیتی قابل بررسی و قضاوت از فرهنگ، تفکر و ناخودآگاه ملی، در معماری می‌شود. این قضاوت از طرف استفاده‌کنندگان محیط و نیز سایر ادوار تاریخی و فرهنگی نیز واقع می‌شود. از طرفی، هنگامی که جامعه همواره فضایی آشنا را تجربه کند، زمینه‌ساز خودباوری ملی و شکوفایی بیشتر افراد خواهد شد.

این نوشتار در جستجوی فراهم‌سازی زمینه حرکت به سمت معماری ملی و تعیین زیرساخت‌های لازم جهت رسیدن به آن است. بدین‌منظور، پس از بررسی هویت فرهنگی، معماری ملی و تأثیرات متقابل آنها، به بررسی چند نمونه از بناهای تاریخی و مقایسه آنها با دو بنای معاصر پرداخته است، تا در نهایت به ارائه رویکرد جدیدی جهت احیای معماری ملی منتج شود. نوع تحقیق، توصیفی و ابزار گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است تا دستیابی به زمینه سیاست‌شکل‌گیری معماری ملی امکان‌پذیر شود. پرسش طرح‌شده این است که بناهای پرافتخار این خاک و بوم بر چه شالوده‌ای این‌گونه استوار پرداخته شده‌اند که گذشت زمان آن را پخته و استوار می‌سازد و مهم‌تر اینکه چرا پس از بررسی‌های فرهنگی دوران معاصر، به آن خمیرمایه مهم دست نیافته‌ایم.

فرض جستار بر این است که کالبد بناها در هر دو دست‌مایه روح فرهنگی زمان است. بنابراین اگر معماری معاصر ایران نتوانسته است بر هویتی آشنا محیط گردد، باید در اجتماع بازشناسی و زیرساخت‌های لازم جهت ساخت کالبدی با روح ایرانی فراهم گردد.

**کلیدواژه‌ها:** هویت فرهنگی، معماری، هویت ملی، جهانی‌شدن.

## ۱. مقدمه

گسست تاریخی روزگار معاصر از سیر تکامل دستاوردهای پیش‌کسوتان معماری، موجب تولید فضایی ناخوانا در شهرهای معاصر شده است. این ناخوانایی تا جایی پیش رفته که نمی‌توانیم رابطه‌ای منطقی با معماری گذشته برقرار کنیم؛ گویی شاهکارهای معماری ایرانی در جای دیگری ساخته شده و یا به‌وسیله افرادی غیرایرانی برپا گشته که تا این حد با معماری معاصر ما متضاد و بیگانه می‌نماید. از سوی دیگر، گویی زبان طراحی این بناها برای ما غیر قابل درک است و باعث شده معماری معاصر ما تا این درجه از شکوه و سازمان‌دهی میراث‌های جاودان پدرانمان بی‌بهره مانده است. پس از گذشت روزگار استیلای فرهنگ مدرن و رخوت هنرمندان ایرانی، فضایی جدید در عرصه هنری ترسیم شده است که هنرمندان در جهت باززنده‌سازی هویت اسلامی - ملی خویش می‌کوشند تا به کمک آن روزگار شکوه و عظمت خویش را از نو برپا سازند (مهدوی‌نژاد، ۱۳۸۳: ۵۹).

هویت ملی در عصر حاضر به مسئله‌ای حیاتی برای ملت‌ها تبدیل شده است. مرزهای سیاسی به‌تنهایی نمی‌تواند ضامن حیات یک ملت باشد. در پی آن، در عصر ارتباطات، جهت حفظ هویت ملی عوامل مختلفی دخیل است که سویه فرهنگی یکی از مهم‌ترین آنهاست. در این میان معماری جلوه‌گاه فرهنگی یک ملت است که با تمامی ابعاد زندگی آدمی درآمیخته، بر آن تأثیر عمیق می‌گذارد.

معماری نتیجه و حاصل فرهنگ جامعه است. نگاهی اجمالی به تاریخ معماری ایران و سایر تمدن‌های جهان نشان می‌دهد که هیچ اثر بزرگ معماری‌ای وجود ندارد که بر اساس اندیشه و جهان‌بینی پدید نیامده باشد. به این ترتیب می‌توان گفت که هر تمدن یا قومی در دوران مختلف، معماری خاصی را منطبق با فرهنگ خود ارائه می‌دهد (فلامکی، ۱۳۷۱: ۱۳۹). آنچه واضح است این است که معماران گذشته که هم‌اکنون بناهای آنها را ساختمان‌هایی با هویت می‌دانیم، هرگز ابتدا هویت جامعه خود را جستجو نکرده‌اند تا بر اساس آن و برای آن معماری کنند. آنها با هویت خویش زندگی می‌کردند و ناگزیر این هویت در اثر آنها نیز جاری و جاودانه است. بنابراین، گم‌شده‌ها ما جای دیگری است تا به یک معماری ملی و با هویت فرهنگی دست یابیم.

این جستار در پی یافتن ارتباط فرهنگ جاری جامعه و تجلی کالبدی آن، یعنی معماری است. بدین منظور، پس از تعریف و بررسی عوامل تأثیرگذار بر هویت فرهنگی و لزوم معماری ملی، علت عدم موفقیت در تحقق آن از دیدگاه هویت فرهنگی، با

مقایسه بناهای تاریخی و معاصر بررسی شده است. آنچه در این گفتار مورد نظر است لزوم معماری ملی و بررسی تأثیر هویت فرهنگی در ایجاد معماری ملی و اینکه چرا پس از تلاش‌هایی که در جهت احیای فرهنگ ایرانی در معماری انجام شده و گذشت زمان بر آن، این مشکل همچنان باقی است و سر رشته گم‌شده معماری به دست ما نرسیده است؟

## ۲. تعریف مفاهیم هویت ملی و معماری ملی

### ۲-۱. هویت ملی

کشورها برای پیدایش و بقا نیازمند ایده‌ای هستند که مردمشان به وسیله آن احساس یکی بودن کنند. این ایده همان علت وجودی است که بر اساس آن دولت‌ها، ملت‌هایشان را قانع می‌کنند تا درون یک کشور سازمان یابند. این امر در صورتی است که علت وجودی‌ای که برای ملتی تعریف می‌شود، برخاسته از فرهنگ و تاریخ آن ملت بوده، تمام اجزای آن را دربرگیرد (عبدی، ۱۳۸۷: ۵۴). هویت از دو جنبه بروز می‌کند: هویت فردی که اغلب در مباحث روان‌شناختی عنوان می‌شود و هویت جمعی که در مباحث جامعه‌شناختی مطرح می‌شود. در این میان، هویت ملی در بالاترین سطح قرار دارد. هویت ملی وقتی شکل می‌گیرد که تمام اعضای جامعه تصور درستی از اجزای سازنده آن داشته باشند؛ زیرا هویت افراد در متن اجتماع و فرهنگ شکل می‌گیرد و هویت از جمله نیازهای طبیعی انسان برای خودشناسی و شناساندن خویش است؛ بنابراین، هویت محصول تعامل اجتماعی افراد است (صالحی عمران، ۱۳۸۷: ۵).

### ۲-۲. معماری ملی

در دنیای مدرن، معماری دیگر با مکان، زمان و فرهنگ جامعه ارتباط ندارد و بیشتر بازخورد تفکر فلسفی و روشنفکری عده‌ای خاص و جدا از جامعه است. لوکوربوزیه، به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین پیش‌کسوتان معماری مدرن می‌گوید:

*تمام انسان‌ها اندام‌های مشابه و با عملکرد یکسان دارند. تمام انسان‌ها نیازهای همسان دارند. قراردادهای اجتماعی که طی سالیان به وجود آمده‌اند، استانداردهای طبقات اجتماعی را تثبیت کرده‌اند، عملکرد و نیازها، محصولات استانداردهای را تولید می‌کند ... من یک ساختمان واحد را برای همه ملل و همه آب‌وهواها پیشنهاد می‌کنم (لنگ، ۱۳۸۳: ۱۱).*

این اندیشه معماری را از فرهنگ جدا کرده است. عدم ارتباط معماری با جغرافیا و فرهنگ، انسان را از محیط دور ساخته، علاوه بر از بین بردن آداب و رسوم، هماهنگی با

محیط را نیز نابود می‌سازد. اگر معماری در تمام اقلیم‌ها یکسان باشد، معماری پایدار همساز با محیط از بین می‌رود؛ امری که در معماری بومی به‌خوبی مشهود بود. معماران گذشته ما انسان‌هایی چندبُعدی بودند. به عقیده آنها یک معمار سنتی خوب کسی است که از همه دانش خود در جهت ایجاد بنایی که شایسته زندگی یا انسان‌ها باشد استفاده کند (رسولی، ۱۳۸۶: ۱۴). این بزرگان همواره به این نکته توجه داشتند که معماری و ساختمان‌سازی باید مطابق با هویت و اصالت و سنت‌های غنی ایران‌زمین باشد که دربرگیرنده تمام این ابعاد است. اما ساختمان‌های امروز اغلب بدون توجه به انسان، به دنبال خودنمایی‌اند.

معماری ملی بر اساس اندیشه فرهنگی جامعه خود طوری شکل می‌گیرد که افراد در فضایی آشنا، به خودباوری ملی دست یابند؛ از طرفی، همین معماری تشکیل‌دهنده فرهنگی است که در آن افراد بتوانند در بالندگی فرهنگی و پیشرفت آن نقش داشته باشند.

### ۳. تأثیر هویت فرهنگی بر کالبد

#### ۳-۱. فرهنگ

فرهنگ مجموعه باورها، دانش‌ها، معارف و آداب‌ورسوم و ارزش‌هایی است که جامعه بر مبنای اعتقادات خود آنها را تکامل بخشیده و بر اساس آن مجموعه مشی می‌نماید و در این روند، هدف او رسیدن به تعالی و تکاملی است که جهان‌بینی‌اش برای او تعریف و تبیین نموده است (نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۶۳). تأثیر فرهنگ در زمینه‌های متفاوت زندگی، از جمله در هنر و معماری و شهرسازی و توسعه و شیوه زیست، غیر قابل انکار است (مددپور، ۱۳۷۵: ۱۵۸).

#### ۳-۲. تأثیر هویت فرهنگی بر معماری

فضاهای معماری، بی‌شناخت فرهنگ سازنده آن، فهم نمی‌شود و هرآنچه از این فرهنگ برمی‌خیزد، پس از گذر داده شدن تدبیرها و شگردها، فن‌ها و ابداع‌ها، چه در حیطه جوابگویی به کاربردها و چه در تطبیق حجم‌ها و سطح‌ها، مادی می‌شود؛ ماده‌ای که به دست انسان و به دلخواه انسان و برای انسان کار شده است (فلامکی، ۱۳۷۱: ۱۳۹). به این ترتیب می‌توان گفت که تا قبل از پیدایش معماری مدرن، هر تمدن یا ملتی، معماری خاصی را ارائه داده‌است. به‌طور مثال بناهایی نظیر مسجد امام اصفهان بر اساس اندیشه روشن فلسفی پدید آمده‌اند.

تحولات و دگرگونی‌هایی که در معنا و مفهوم معماری رخ داده، تابعی از سیر تحولات فکری تمدن معاصر است که با علم تجربه‌گرا و تفکر راسیونالیست مدرن رایج، جنبه معنوی و روحانی حیات انسان و اصولاً وجه معنوی عالم وجود را انکار می‌کند. در مقوله معماری، مدرنیته با شعار پیشرفت و توسعه، چنان خویش را به جامعه بشری تحمیل می‌کند که جوامع، به‌خصوص جوامع عقب‌مانده از نظر صنعت که هویت و اعتبار خویش را در همسان شدن ظاهری با غرب جستجو می‌کنند، سعی در تکرار و تقلید الگوهای معماری بیگانه می‌نمایند؛ الگوهایی که به‌ناچار شیوه زیست آنها را نیز دگرگون خواهد کرد (نقی‌زاده، ۱۳۸۱: ۶۴). به‌این ترتیب، به‌تدریج نقش عناصر فرهنگی در هویت‌یابی کالبد زندگی کم‌رنگ شده و این تهدید در تمام زمینه‌های فرهنگی جامعه انسانی بروز کرده است.

#### ۴. روش تحقیق

روش تحقیق در این نوشتار از نوع توصیفی و ابزار گردآوری اطلاعات، مطالعات کتابخانه‌ای، و شیوه آزمون و تجزیه و تحلیل فرضیه از نوع کیفی است. در جهت بررسی فرضیه، نمونه‌هایی جهت بررسی معماری ایرانی انتخاب شده‌است که در این انتخاب‌ها دو فاکتور مد نظر بوده است. بناهای هر دوره شامل بناهای حکومتی و مردمی است (۱). و معماری حکومتی به علت استفاده از مصالح مناسب، و بالطبع ماندگاری بیشتر، و همچنین بهره بردن از بهترین هنرمندان وقت در ساخت آنها و آزادی در صرف هزینه، اسناد بهتری را جهت نمایاندن فرهنگ هر دوره فراهم می‌سازد. به همین جهت نمونه‌های انتخابی از بین بناهای حکومتی‌اند. از طرفی، فرهنگ ایران شامل دو جنبه ملی - مذهبی است (نقی‌زاده، ۱۳۷۹: ۸۰) همچنین در سبک‌شناسی بناها، شیوه معماری ایران شش دوره را شامل می‌شود که عبارت‌اند از شیوه‌های پارسی و پارسی که مربوط به قبل از اسلام‌اند و شیوه‌های خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی که متعلق به بعد از اسلام‌اند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۳۲)؛ بنابراین، دو نمونه از بناهای حکومتی انتخابی قبل از اسلام، تخت جمشید، مربوط به شیوه پارسی و تخت سلیمان، مربوط به شیوه پارسی هستند. از دوره‌های بعد از اسلام نیز مسجد جامع فهرج مربوط به دوره خراسانی، مسجد جامع اصفهان مربوط به دوره رازی و گنبد سلطانی به شیوه آذری و میدان نقش جهان از شیوه اصفهانی است. نمونه‌های معاصر نیز از ساختمان‌های حکومتی‌اند که مربوط به دهه اخیر (دهه ۹۰)

بوده، بهتر می‌توانند نمایانگر فرهنگ جامعه معاصر باشند و وجود شاخص‌های ملی در این بناها الزام بیشتری داشته است؛ به همین منظور ساختمان جدید مجلس (خانه ملت) و کتابخانه ملی انتخاب شده‌اند. در ادامه، با توجه به این فرضیه که اندیشه فرهنگی در شکل‌گیری معماری جامعه تأثیر دارد، جداولی تنظیم شده است تا عناصر فرهنگی در هر دوره با معماری آن مقایسه شود (۲). در انتها، با استفاده از نتایج به‌دست‌آمده فرضیه مذکور ارزیابی خواهد شد. در مجموع متغیرهایی که به‌عنوان شاخص‌های شناسایی هویت فرهنگ جامعه می‌توان از آنها یاد نمود بدین شرح است: آداب و رسوم، سنت‌ها، اخلاق و رفتار، اساطیر، فلکلور، ضرب‌المثل‌ها و هنر و معماری (خدایار، ۱۳۸۷: ۳۱)، سیاسی و حکومتی، و دین که در نمونه‌ها؛ اهم موارد در هر دوره بررسی شده است.

## ۵. بررسی نمونه‌های موردی

### ۵-۱. نمونه اول (مجموعه تخت جمشید)

شروع ساخت این مجموعه در قرن ششم قبل از میلاد توسط داریوش اول از پادشاهان هخامنشی بوده است. این بناها شامل کاخ‌های شاهی است که در مرودشت در نزدیکی شیراز واقع شده‌اند و از یک طرف به کوه رحمت و از طرف دیگر به مرودشت محدودند (پوپ ۱۳۶۳: ۳۰).

#### ۱-۱-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره عبارتند از:

**سیاسی - حکومتی:** پایه‌گذاری قدرت پارسیان بر اصول مذهبی و ملی، ودیعه بودن سلطنت از طرف اهورامزدا، وجود استعداد برنامه‌ریزی در مقیاس وسیع و مدیریت عملی، علایق انسانی ناشی از ایمان شریف که الهام‌بخش بردباری نژادی، دینی و فرهنگی بود (پوپ، ۱۳۶۳: ۲۲)، وجود امنیت نزدیک به دوپست سال در حوزه حکومتی (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۸۰)، تمجید از کوروش در تورات (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۱۷۰)، احداث راه‌های ارتباطی، سازمان‌های دقیق کسب اطلاعات، ادارات منظم، ضرب سکه، ارتش نیرومند و قوانین پیشرفته (صفا، ۱۳۷۶: ۲۵)، پدید آوردن نظام اداری کشور به مفهوم مدرن آن (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۱۲۵)، حفر کانال بین دریای سرخ و رود نیل به دست داریوش (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۱۷۱).

**دین:** از رفتارهای گوناگونی که هخامنشیان در زمینه اصول دین زرتشت داشتند می‌توان نتیجه گرفت که دین آنها کاملاً زرتشتی نبوده است، ولی وجوه مشترکی با دین آیینی ایرانی، زرتشتی، داشته که عبارت‌اند از: اعتقاد به راستی و پارسایی در برابر دروغ،

اعتقاد به اهورامزدا، خدای بزرگ که آفریننده کل است و خدای داد و دادگری، احترام به آتش، اعتقاد به آفریده ایزدی بودن جهان مادی (ثلاثی، ۱۳۷۹: ۳۲۳)، آزادی در پرستش دین‌هایی که توسط اقوام تحت پوشش ایجاد شده بود، به‌طوری‌که حتی همسران بابلی اردشیر به‌راحتی خدایان خود را می‌پرستیدند (ثلاثی، ۱۳۷۹: ۳۲۲). در این دوره دین رسمی ملی وجود نداشته و هخامنشیان تحت تأثیر فرهنگ‌های مردم غیرآریایی و بومی مغرب ایران، هم به اهورامزدا و ایزدان ایرانی احترام می‌گذاشتند و هم به خدایان غربی بین‌النهرین و یونانی (فرای، ۱۳۷۷: ۲۵۱).

**هنر:** هنر هخامنشی در واقع یک هنر دولتی (پوپ، ۱۳۶۳: ۴۵)، و ترکیبی بوده است از هنر اقوام گوناگونی که تابع پارسیان بوده‌اند - که علاوه بر ادامه دادن رشته هنر بین‌النهرین، ابداعاتی به آن افزودند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۸۰) - بزرگداشت شاهان، اجرای مناسک و آیین‌های زرتشتی از مظاهر اصلی هنر در این دوره است که سبب ایجاد نوعی سمبولیسم هنری بوده است (عیسی، ۱۳۴۶: ۶۳).

*هنرمندان آریایی اعتقاد داشتند تقلید درست بهتر از نوآوری بد است. از آنجایی که آریایی‌ها در سرزمینی آباد و خرم زندگی کرده بودند و خوبی آشتی جو و سازگار داشتند، بنابراین الگوبرداری را اگر بر اساس منطق بود و با شرایط زندگی‌شان سازگار بود، مجاز می‌دانستند. از طرفی، تقلید از طبیعت را ناپسند می‌دانستند، بلکه به صورت انتزاعی از طبیعت برداشت می‌کردند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۵۷).*

نقش برجسته‌های تخت جمشید نیز علاوه بر اینکه آثار باارزش هنری‌اند، گویای بسیاری از آداب و رسوم رایج در دربار هخامنشی‌اند (عیسی، ۱۳۴۶: ۶۳).

#### ۲-۱-۵. معماری تخت جمشید

معماری تخت جمشید مبتنی بر تکرار فرم‌های مربعی شکل است که سابقه‌ای کهن در ایران دارد. مسیرها، پرسپکتیوها و تخیلات انسانی بنا، همه نشان از طراحی آزاد این بناها دارد (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۸۰). ساخت بنا توسط هنرمندان مختلف گستره فرمانروایی پارس‌ها صورت گرفته است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۵۹). مجسمه‌های ردیفی در تخت جمشید سادگی، ملایمت، خودداری و آرامش متناسب با بنایی بزرگ و زنده را به نمایش می‌گذارد و نشانی از خشونت و کشمکش مجسمه‌های آشوری در آنها نیست (پوپ، ۱۳۶۳: ۳۵). دیواره‌های مصور، دارایی‌های گران‌بها، چارپایان، اسب‌های زیبا، جام‌های مجلل مفرغی و طلایی و غیره نمایش جاننداری از رونق و ثروت جامعه است (پوپ،

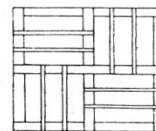
۱۳۶۳: ۳۸). هر ساختمان دارای فضاهای خدماتی و راهروی مستقل از قسمت‌های دیگر است که نشان از درون‌گرایی بنا دارد (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۷۳). جنس دیوارهای تخت جمشید از خشت خام بوده که از روکش فلزی با رنگ‌های مختلف در ساخت آنها استفاده شده بوده است. تیرهای سقف را با ورقه‌های ضخیم و فلزات قیمتی پوشانده بوده‌اند (پوپ، ۱۳۶۳: ۴۵) در تیرریزی سقف برای اینکه تیرچه‌ها در دو دهانه کنار هم سنگینی بار را بر روی یک تیر باربر نگذارند، راستای چیدن آنها را تغییر می‌دادند (پوپ، ۱۳۶۳: ۴۵) (تصویر ۱). سقف‌های بسیار بلند و فضاهای وسیع، درهای گشاده و پنجره‌های متعدد، هوای تخت جمشید را در تابستان معتدل و خنک می‌ساخته و در زمستان، دیوارهای خشتی و لایه‌های گچ یک عایق حرارتی تشکیل می‌داده‌اند.

پوشش سقف که چوبی بوده در گرم شدن محیط تأثیر بسزایی داشته است. ساخت تالار ستون‌دار هخامنشی بر اساس معماری ارارتویی صورت گرفته بود. آریایی‌ها در گذر از دریاچه ارومیه از این معماری الگوبرداری کرده بودند. در معماری تخت جمشید دهانه میان دو ستون به  $\frac{6}{5}$  متر می‌رسید که این بزرگ‌ترین دهانه چوب‌پوش در جهان آن روز بود و ارتفاع ستون‌های تخت جمشید نیز که گاه به ۱۴ متر می‌رسید در دنیای آن روز نظیر نداشت (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۵۸).

#### تصویر شماره ۱

(منبع: کتاب سبک‌شناسی معماری ایران، پیرنیا: ۶۳)

تیرریزی در زمینه مربع و استفاده از سطح انکای بیشتر، نحوه درست تیرریزی و مورد استفاده در تخت جمشید.



در این شکل سطح اتکا کم است و روش تیرریزی اشتباه است.





جدول شماره ۱: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره هخامنشیان و معماری تخت جمشید

| فرهنگ دوره                                                                                                                     | تأثیرات معماری                                                                                                                        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| تأسیس قدرت پارسیان بر اصول مذهبی و ملی                                                                                         | ایجاد مرکز نیایشی و مذهبی که حتی از کاخ‌های سیاسی هخامنشیان در شوش نیز باشکوه‌تر است                                                  |
| ارتش نیرومند و قوانین پیشرفته (که نشان از دولت پیشرفته‌تر دارد)                                                                | ایجاد معماری عظیم و باشکوه چنان‌که ارتفاع ستون‌ها و دهانه‌ها بی‌نظیر بوده است                                                         |
| وجود استعداد برنامه‌ریزی در مقیاس وسیع و مدیریت عملی                                                                           | تأسیساتی که به‌طور منظم در دل کوه کنده شده نشان می‌دهد که این بنا از قبل طراحی شده بوده است                                           |
| احداث راه‌های ارتباطی و حفر کانال بین دریای سرخ و رود نیل به دست داریوش                                                        | هنر و معماری هخامنشی فرهنگ ایرانی را در ترکیب عناصر هنری اقوام مختلف به نمایش می‌گذارد (۳)                                            |
| ادارات منظم - ضرب سکه                                                                                                          | دیواره‌های مصور تخت جمشید خبر از ثروت فراوان و قدرت حکومت می‌دهد                                                                      |
| تأثیر چین در برخی هنرها                                                                                                        | استفاده از چوب در سقف بنا، درحالی‌که در ایران به علل آب‌وهوایی و کمبود آن استفاده از چوب معمول نبوده است (مختاری، ۱۳۶۸)               |
| آریایی‌ها در سرزمینی آباد و خرم زندگی کرده بودند و خوبی آشتی‌جو و سازگار داشتند. زندگی پارسیان هماهنگی کامل با طبیعت داشته است | تخت جمشید دارای سامانه حرارتی و تهویه بوده که فضاهای داخل آن را در زمستان گرم و در تابستان خنک و معتدل می‌کرده است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۶۰) |
| توجه به مذهب و الهامات آسمانی                                                                                                  | قرار گرفتن معماری روی سکو و جدا شدن آن از زمین                                                                                        |
| پارسیان تقلید درست و هماهنگ با زندگی را می‌پذیرفتند                                                                            | ساخت تالار ستون‌دار هخامنشی بر اساس معماری ارارتویی صورت گرفته بود                                                                    |

## ۲-۵. نمونه دوم (تخت سلیمان)

این مجموعه در شمال شهر تکاب و جنوب شرقی دریاچه ارومیه در آذربایجان غربی قرار گرفته است. ایرانیان این مکان را زادگاه زرتشت می‌دانستند و مقدس‌ترین زیارتگاه ساسانی به شمار می‌آمده است. این محل که پیش‌تر به «شیزیاگنک» معروف بود، امروز تخت سلیمان نامیده می‌شود (پوپ، ۱۳۶۳: ۷۴). مجموعه تخت سلیمان بر روی صُفّه و تخته‌سنگی طبیعی به ارتفاع بیست متر از سطح دشت - که عموماً از لایه‌های رسوبی دریاچه تشکیل شده است - قرار دارد. آثار این مجموعه تماماً داخل حصار و دیوار بیضی‌شکل آن که دور تا دور صُفّه گسترده شده، بنا شده است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۰۷).

### ۱-۲-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره عبارتند از:

**حکومتی و سیاسی:** رسمی شدن دین زرتشت که به جامعه ایرانی دوره ساسانی وحدت بخشید (کریستین سن، ۱۳۷۸: ۶۰)، تکمیل و گردآوری اوستا در دوره ساسانی، با استفاده از متون پراکنده اوستای دوره اشکانی (همان: ۱۰۰)، پیدایش عنوان سیاسی ایران‌شهر که مفهوم سرزمین سیاسی کشور را در مقیاس مفاهیم مدرن جغرافیای سیاسی پدید آورد (مجتهدزاده، ۱۳۸۶: ۱۲۵)، ایجاد ستون‌های مرزی میان ایران و توران در دوران بهرام گور ساسانی که به نوعی کارکردهای مرز را در دوران مدرن دارا بود (همان: ۴۱)، وجود علمایی در جامعه که منحصراً اوقات خود را صرف مطالعات علمی می‌نموده‌اند (کریستین سن، ۱۳۷۴: ۵۴۹).

**دین:** ساسانیان دین خود را سخت جدی می‌گرفتند، اصول زرتشتی را با ویژگی پرستش نیروهای طبیعی احیا کردند. خورشید نماد نخستین بود و آتش و آب بلافاصله در مقام بعدی محترم شمرده می‌شدند و مورد پرستش و نذر و نیاز بودند (پوپ، ۱۳۶۳: ۵۴). در این دوره آیین زردشت نیرو گرفت و دین رسمی مملکت شد. برای موبدان موبد، سرسلسله روحانیان، مقام بسیار ارجمند قائل شدند. برای اینکه مردم بتوانند از تعالیم زردشت و اوستا مستقیماً بهره‌مند شوند متن کتاب را به پهلوی ساسانی که زبان مردم بود تعبیر و تشریح کردند و آن را زند (یعنی شرح) خواندند، تفسیر اوستا به زبان پهلوی سره درآمد و موسوم شد به پازند (صدیق، ۱۳۴۲: ۵۰).

#### هنر:

*در این عصر، ارتباطات ایران تا اقیانوس اطلس و اقیانوس کبیر گسترش یافت و تأثیرات بسیاری بر آن هنرها گذاشت. هنر این دوره به منزله پلی میان تمدن و هنر آسیایی با تمدن و هنر قرون وسطایی غرب است. در واقع، هنر ساسانی ترکیبی است از هنر قدیم ایران با جریان‌های مختلفی که از سمت شرق و غرب آن را متأثر نموده بود. کتاب‌سازی، نقاشی مینیاتور، خوشنویسی، فرش‌بافی، منسوجات، سفال‌سازی و... از جمله هنرهای این دوره است (کریستین سن، ۱۳۷۴: ۲۴۶).*

درشت‌نمایی در هنرها از جمله ویژگی‌های هنرهای این دوره است. به علت رسمی شدن دین زرتشت، هنر ایرانی در این دوره خصلتی انتزاعی‌تر از گذشته پیدا کرد؛ زیرا شمایل‌نگاری و پیکرتراشی در آیین زرتشت نیز مانند اسلام ناروا به شمار می‌رفت (ثلاثی، ۱۳۷۹: ۱۵۱).

### ۲-۲-۵. معماری تخت سلیمان

مشخصه‌های طرح بنا عبارت‌اند از: مقیاس بزرگ با شکل‌هایی نیرومند، ابداعی،

آمرانه و دارای رنگ‌های مجلل، بازگشت روح ایرانی و کاربرد هنرهای خلاق (پوپ، ۱۳۶۳: ۵۴)، اضافه نمودن دستاوردهای باارزش به معماری ایرانی، ادامه دادن شکل‌های قدیم ایران و آنچه با عظمت هخامنشیان مربوط بود، بیان اصول کهن ایران در مورد وظیفه تخت سلطنت به‌عنوان واسطه آسمان و زمین و نمایش گنبد آسمان با درشت‌نمایی (پوپ، ۱۳۶۳: ۷۴)، بهره‌گیری از آسمانه‌های طاقی و گنبدی (طاق آهنگی، طاق و تویزه و نیم‌گنبد) و نیز چفدهای مازهدار (بیضی) برای طاق‌ها و گنبدها پی‌سازی با استفاده از سنگ‌لاشه و خشت، استفاده از ساخت‌مایه‌های بوم‌آورد، که سنگ‌لاشه، خشت و آجر و قیر از این قبیل است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۱۰).

جدول شماره ۲: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره ساسانیان و معماری تخت سلیمان

| تأثیرات معماری                                                                                                                                                                                                                                                                         | فرهنگ دوره                                                                                            |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ایجاد مرکز نیایشی و مذهبی در مقیاس باشکوه                                                                                                                                                                                                                                              | رسمی شدن دین زرتشت (پایه‌گذاری قدرت بر اساس مذهب)                                                     |
| معماری این دوره در موزائیک‌کاری و تزئینات از روم بهره گرفته و معماری روم نیز شیوه طاق‌زنی و گنبد را از ساسانیان گرفته است (زارعی، ۱۳۸۵: ۲۸۰)                                                                                                                                           | حضور و نفوذ مسیحیت و تفکرات نوافلاطونی و فرهنگ رومی                                                   |
| مقیاس بزرگ با شکل‌هایی نیرومند از شاخص‌های معماری دوره است؛ همچنان‌که تخت سلطنت را به‌عنوان واسطه میان آسمان و زمین بیان کرده و با درشت‌نمایی گنبد آسمان را نمایش داده است                                                                                                             | سنت ادبی تاریخی یا پهلوانی ایران                                                                      |
| تکوین شکل‌های مهم پارتی (۴) به‌خصوص در طاق‌زنی، تأسیس بنا روی سکو (به تقلید از تخت جمشید، البته در اینجا از سکوی طبیعی بهره گرفته است)                                                                                                                                                 | هنر ساسانی ترکیبی است از هنر قدیم ایران با جریان‌های مختلفی که از سمت شرق و غرب آن را متأثر نموده بود |
| شاخصه‌های عناصر مقدس ساسانی در تخت سلیمان جمع شده‌اند. ساختمان در مقابل دریاچه‌ای بنا شده و از متون کهن برمی‌آید که دریاچه مقدس بوده است. گنبد آسمان نیز در گنبدسازی عظیم ساسانی در این بنا مقدس شمرده شده است. آتش هم که نماد اصلی تقدیس بوده در این بنا مدت‌های زیادی روشن بوده است. | مقدس شمردن خورشید، آب و آتش                                                                           |
| پادشاهان ساسانی پس از تاج‌گذاری از تیسفون پیاده به زیارت آن می‌رفتند و از غنایم جنگی خود هدایای بسیاری به آن تقدیم می‌کردند (۵).                                                                                                                                                       | تأسیس قدرت ملی و مذهبی                                                                                |

### ۳-۵. نمونه سوم (مسجد جامع فهرج)

این مسجد در روستای فهرج شهر یزد قرار دارد و تاریخ ساخت آن به صدر اسلام می‌رسد (موحد، ۱۳۸۸: منبع اینترنتی). در واقع این بنا یکی از اصیل‌ترین ساختمان‌های ابتدای ورود اسلام است و کهن‌ترین مسجد ایران محسوب می‌شود (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۳۷).

#### ۱-۳-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره عبارتند از:

**سیاسی - حکومتی:** استقلال‌طلبی ایرانیان از حکومت اعراب، وجود اختلافات داخلی بین مسلمانان، حکومت عباسیان گرایش زیادی به الگوبرداری از کشورداری ساسانیان داشت، علاقه حکومت به ترجمه کتب ادبی ساسانیان مانند خداینامه‌ها و کلیله و دمنه و آیین‌نامه و کتب پهلوی که نشان از علاقه به قواعد و رسوم ایرانی است (نوذری، ۱۳۸۸) (۶)، بهره‌گیری از توانایی‌های سیاسی - نظامی دهقانان خراسان، تبعیت حکومت‌های ایرانی از عباسیان، تلاش برای دستیابی به مقبولیت ملی و مشروعیت دینی از سمت حکومت‌های ایرانی (بهنیافر، ۱۳۸۷) (۷).

**دین:** از شاخص‌های دینی این دوره می‌توان به این موارد اشاره کرد: سخت‌گیری دینی از سوی حکومت در سطح جامعه رواج یافت، جنبش‌های اجتماعی با ریشه دینی شیوع یافت، به علت اینکه در ایران ساسانی دین قوه معنوی مهمی به شمار می‌رفت محور اعمال مردم و تا حدی مشخصه ایرانی بود؛ در این زمان هم محوریت اعمال جامعه با دین بود، نهادهای دینی محکم‌ترین نهادها را تشکیل می‌دادند؛ از طرفی، آتشکده‌ها هنوز در این دوره فعال بودند (صدیقی، ۱۳۱۶: ۳۲۷).

**هنر:** پس از تسلط حاکمان اموی و عباسی بر ایران، نقاشی دچار نوعی تناقض گردید. حاکمان اموی و عباسی به استناد اینکه تصویرسازی در اسلام حرام است از رشد آن در میان مردم جلوگیری کردند؛ در حالی که در کاخ‌های خود از نقاشی و حتی تصویر انسان استفاده می‌کردند (محمدی، ۱۳۸۴: ۴۵). خط عربی در ایران رایج شده بود و بیشتر آن را به سبک کوفی می‌نوشتند. سایر هنرها نیز گرایش‌های اسلامی پیدا کردند (همان: ۴۷). هنر معماری این دوره با وجودی که دارای پلان به‌ظاهر عربی است، در جزئیات آن اصول معماری ساسانی و پارتی به‌طور کامل مشهود است.

#### ۲-۳-۵. معماری مسجد جامع فهرج

این بنا ویژگی‌های نیارشی دوره ساسانی را داراست (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۳۷). دنبال کردن روش سازه‌ای شیوه پارتی با تغییرات اندکی، به این مفهوم که در این دوره، خشت و چینه و گل به جای سنگ و ساروج به کار گرفته شد، یا به عبارتی سنگ‌لاشه کنار

گذاشته شد و به خشت رو آوردند (جوانی، ۱۳۸۵) (۸). ساخت‌مایهٔ این ساختمان بوم‌آورد است. دیوارهای چینه‌ای از گل فهرج و ستون‌ها از خشت است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۳۵)، مصالح عمدهٔ بنای آن از خشت و گل است (موحد، ۱۳۸۶)، دارای طرحی ساده و بی‌پیرایه است. آرایه‌های گچ‌بری شکنجی و پیچک‌های آن همانند آرایه‌های کاخ کسری در تیسفون است، چفدها (قوس‌ها)ی مسجد در ادامهٔ معماری قبل از اسلام همه بیضی است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۳۹). یکی از ویژگی‌های جالب توجه این مسجد نقش درهای ساسانی است که با گچ، بر روی دیوار شرقی، نگاشته شده‌است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۴۰). در این مسجد، مانند ساختمان‌های پیش از اسلام، تلاشی برای کوتاه کردن سقف نشده است و همچنان به شیوهٔ قبل از اسلام با ارتفاع بلند ساخته شده‌اند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۴۱). در دوره‌های بعد سقف بناها کوتاه‌تر شده‌است. زینت‌ها در این دوره به حداقل رسیده و تنها به گچ‌بری‌های ساده اکتفا شده است (جوانی، ۱۳۸۵: منبع اینترنتی) (۹).

جدول شمارهٔ ۳: مقایسهٔ شاخص‌های فرهنگ ابتدای ورود اسلام به ایران  
و معماری مسجد جامع فهرج

| تأثیرات معماری                                                                                                                                                                                            | فرهنگ دوره                                                                                                                               |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| - به کاربردن آرایه‌های دورهٔ ساسانی؛ نقش درهای ساسانی<br>- چفدهای مسجد، در ادامهٔ معماری قبل از اسلام، بیضی است<br>- دنبال کردن روش سازه‌ای شیوهٔ پارسی<br>- استفاده از مصالح بوم‌آورد مانند دورهٔ ساسانی | - استقلال‌طلبی ایرانیان<br>- گرایش زیاد عباسیان به الگوبرداری از<br>کشورداری ساسانیان                                                    |
| - تلاشی برای کوتاه کردن سقف نشده است و ساختمان‌ها<br>با همان شکوه و عظمت قبل از اسلام ساخته می‌شوند                                                                                                       | - آتشکده‌ها هنوز در این دوره فعال بود<br>که نشان از حضور تفکرات قبل از<br>اسلام دارد                                                     |
| - زینت‌ها در مسجد فهرج به حداقل رسیده است                                                                                                                                                                 | - به استناد اینکه تصویرسازی در اسلام<br>حرام است از رشد آن در میان مردم<br>جلوگیری کردند                                                 |
| - چفدهای مسجد فهرج، در ادامهٔ معماری قبل از اسلام،<br>همه بیضی است<br>- نقش درهای ساسانی بر روی دیوار مسجد فهرج<br>- تزئینات ساختمان، گچ‌بری شکنجی و پیچک‌ها مانند کاخ<br>کسری در تیسفون است              | - هنر معماری این دوره با وجودی که<br>دارای پلان به‌ظاهر عربی است اما در<br>جزئیات آن اصول معماری ساسانی و<br>پارسی به‌طور کامل مشهود است |

#### ۴-۵. نمونه چهارم (مسجد جامع اصفهان)

بنای اولیه این مسجد در سال ۱۵۶ هجری قمری به دستور والی اصفهان با طرح شبستانی ساخته شد. قسمت اعظم این مسجد پس از قرن چهارم و به شیوه رازی ساخته شده است؛ به نحوی که این بنا را به سبک رازی می‌شناسند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۷۸). بنایی که اکنون باقی مانده است مسجلی چهارایوانی است (همان: ۱۸۳). این مسجد علاوه بر اینکه محل عبادت بوده، جلسه‌های درس بزرگان نیز در آن برپا می‌شده است. تا پیش از ورود سلجوقیان مسجد جامع اصفهان از یک شبستان بدون گنبد تشکیل شده بود. در پی ورود سلجوقیان و اهداف آنها معماری مسجد هم تغییری کرد (حسین‌پور، ۱۳۸۷: منبع اینترنتی).

#### ۱-۴-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره عبارت است از:

**سیاسی و حکومتی:** تجزیه و از بین رفتن حکومت‌های مستقل و تشکیل امپراتوری نوین سلجوقی، وزارت ایرانیان در این دوره، وسعت جغرافیایی و سیاسی، تجدید وحدت اسلامی، ادامه سنت ایرانی، افزایش ارتباط بین‌الملل و نزدیکی شرق و غرب (راوندی، ۱۳۸۴).

**دین:** مذهب سنی عمدتاً مشرق ایران را شامل می‌شد که آنان نیز عمدتاً حنفی و شافعی بودند. مدارس زیادی در این زمان ساخته شد که دروس دینی در آن تدریس می‌شد (دهقانی، ۱۳۸۸) (۱۰). یکی از اهداف سلجوقیان حمایت از چهار فرقه مسلمان بود (حسین‌پور، ۱۳۸۷).

**هنر:** دوره سلجوقی از ادوار مهم تمدن اسلامی ایران است. ساختار هنر این روزگار نمایانگر ارتباط نزدیک بین علوم عقلی و هنر است (شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۰۷). از خصایص این دوره به‌کارگیری ریاضیات و هندسه، به‌خصوص در حفظ قرینگی است که از نتایج آن هنر مقرنس‌کاری است (همان: ۱۱۳). از دیگر ویژگی‌های هنر این دوره پیچیدگی و غنای تزئینی است (اتینگهاوزن، ۱۳۷۶: ۵۰). کاربرد دو عنصر گچ و آجر، هم‌به‌عنوان تزئینات و هم مواد و مصالح، از مهم‌ترین شاخص‌های معماری این دوره محسوب می‌شود (مصباح اردکانی، ۱۳۸۵: ۸۶). از جمله ویژگی‌های هنر معماری این دوره می‌توان به این موارد اشاره کرد: پلان مستطیل شکل فضای ایوانی، مصالح اولیه آجری، درحالی‌که در دوره‌های پیش تنها از مصالح بوم‌آورد استفاده می‌شد، استفاده از طاق‌های جناقی، ساخت گنبد و تعلقات آن (گوشواره و فیلیپوش) (شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۱۶).

**۲-۴-۵. معماری مسجد جامع اصفهان**

این مسجد از یک فضای شبستانی ساده تبدیل به مسجدی چهارایوانی و گنبددار شد. تا بتواند چهار فرقهٔ مسلمان را تحت پوشش قرار دهد. همین امر یکی از موجبات تثبیت قدرت سلجوقیان در اصفهان بود (حسین پور، ۱۳۸۷: ۱۱). سازهٔ گنبد‌های قبل از اسلام در ساخت گنبد این مسجد دیده می‌شود (۱۲). ایجاد ناو یا راهروی بالآمدهٔ شبستان: این عنصر به دلیل اینکه ریشهٔ غربی داشت و نمی‌توانست در تمام مساجد به کار رود، با استقبال زیادی مواجه نشد (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۷۸). گنبد‌های ساخته شدهٔ این مسجد در زمان سلجوقی دارای تزئینات نفیس گچی است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۱۸۳).

**جدول شماره ۴: مقایسهٔ شاخص‌های فرهنگ سلجوقیان و معماری مسجد جامع اصفهان**

| تأثیرات معماری                                                         | فرهنگ دوره                                                                                                        |
|------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| - سازهٔ گنبد به سبک قبل از اسلام است                                   | - وزارت ایرانیان در این دوره<br>- ادامهٔ سنت ایرانیت<br>- بناهای این دوره ادامهٔ منطقی معماری قبل از خود بوده‌اند |
| ایجاد مسجدی چهارایوانی جهت تحت پوشش قرار دادن چهار فرقه                | - تجدید وحدت اسلامی<br>- هدف سلجوقیان پوشش چهار فرقهٔ جهان اسلام بوده‌است                                         |
| استفاده از آجر به‌عنوان ساخت مایهٔ اصلی بنا                            | رواج آجر در ساخت‌وساز در این دوره به‌جای مصالح بوم‌آورد                                                           |
| ایجاد ناو یا راهروی بالآمدهٔ شبستان                                    | افزایش ارتباط بین‌الملل و نزدیکی شرق و غرب                                                                        |
| گنبد‌های ساخته شدهٔ این مسجد در زمان سلجوقی دارای تزئینات نفیس گچی است | شروع استفاده از تزئینات در بناهای بعد از اسلام                                                                    |
| ایجاد گنبد مقرنس کاری شده در مسجد جامع اصفهان مربوط به دورهٔ سلجوقی    | به‌کارگیری ریاضیات و هندسه                                                                                        |

**۵-۵. نمونهٔ پنجم (گنبد سلطانیه)**

این بنا در قرن هشتم هجری قمری به فرمان الجایتو، از شاهان ایلخانی، در سلطانیه ساخته شد که در آن زمان به تمام شهر سلطانیه مشرف بود و یکی از بزرگ‌ترین دستاوردهای معماری ایران محسوب می‌شود (پوپ، ۱۳۶۳: ۱۷۲). مقبرهٔ الجایتو هشت ضلعی است با گنبد نیمکره‌ای به ارتفاع ۵۴ متر و قطر ۲۵ متر که با کاشی‌های آبی روشن پوشانده شده و قرنیز پهن مقرنس، که در هریک از هشت ضلع مناره نقوش آبی درخشانی دارد که گنبد را دربر گرفته‌اند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۲۴).

### ۱-۵-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره عبارت است از:

**سیاسی و حکومتی:** پذیرش اسلام توسط مغول‌ها، علاقه به بازسازی آثار تخریب‌شده توسط پدران، مهارت بالای نظامی، بلندپروازی و بی‌پروایی در تمام امور (پوپ، ۱۳۶۳: ۱۷۰)، علاقه به زبان پارسی، از بین رفتن هنرمندان و دانشمندان، انتخاب وزیران ایرانی (صدیق، ۱۳۴۲: ۱۹۱). این دوره گرچه در ابتدا با تخریب همراه بود، در ادامه شاهان ایلخانی توانستند تأثیرات بسزایی در بازسازی و رشد هنر ایران به جا بگذارند.

**دین:** در ابتدای حکومت، مغول‌ها همه را در انتخاب دین آزاد گذاشتند، ولی در دوره ایلخانی، مغولان دین ایرانی را پذیرفتند و به زبان و ادب پارسی عشق ورزیدند و اسلام را دین رسمی کشور اعلام کردند (راوندی، ۱۳۸۴: ۲۶۱)، در زمان ایلخانی، اولجایتو، مشهور به خدابنده، به تشیع مشرف شد و تشیع در کشور شیوع بیشتری یافت (سیوری، ۱۳۷۲: ۲۷۲).

**هنر:** مغولان از سرزمین‌های شمال و شمال غربی چین و نزدیک مغولستان بودند و این امر موجب تأثیرات هنری چین در هنر آن دوره گشت (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۰۸). ایجاد مرکز علمی و هنری به نام «ربیع رشیدی» در تبریز که باعث تشویق و ترغیب هنرمندان و دانشمندان شد، وارد شدن عناصر تصویری چینی در آثار هنری ایران که در نقاشی‌های عهد ایلخانی به خوبی آشکار است، حکومت از همکاری استادکاران و خبرگان تمام سرزمین‌های تحت نفوذ خود در ایجاد و تزئینات بناها استفاده کامل می‌کرد. در کل آنچه از هنر کشورهای شرق دور، مانند چین، به ایران وارد شد در مفهوم ایرانی و اسلامی تغییر شکل یافت و بر پایه سنت‌ها و تجربیات بومی فرم گرفت (کسائی، ۱۳۶۳: ۲۷۹). خواجه نصیرالدین، وزیر هلاکوخان، از معماران و هنرمندان سراسر ایران برای ساخت بناها کمک گرفت و پس از او، در دوره ایلخانی، تلاش بسیاری برای بازسازی و ساخت بناها صورت پذیرفت (رسولی، ۱۳۸۶: ۷۲). بهره‌گیری از هندسه در این دوره مانند معماری دوره سلجوقی بسیار پیشرفته بوده است. گوناگونی طرح‌ها و تنوع در طراحی ساختمان در بیرون‌زدگی و تورفتگی در کالبد نمایان است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۱۴).

### ۲-۵-۵. معماری گنبد سلطانیه

در این بنا کاشی‌کاری بیشتر در فرم خالص آن، به صورت بلوک‌هایی به ابعاد آجر، در رنگ‌های آبی روشن و آبی تیره و بنفش کار شده است (کسائی، ۱۳۶۳: ۲۸۰) که متأثر از هنر چین است. تأثیر هنر چینی در آن دوره از نقاشی شروع شده است و به صورت نگارگری، به تدریج در تزئینات و رنگ‌آمیزی آنها وارد شده است (۱۲). این بنا در نمای داخلی و خارجی حالت تظاهری دارد (اصغریان جدی، ۱۳۶۳: ۲۶۹). مقیاس بنا بزرگ



است تا به بهترین وجه نمایانگر بلندپروازی‌های ایلخانیان باشد (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۱۴). در بنا از اسکلت مهار استفاده نشده است و مانند دوره سلجوقی نما و سازه با هم تلفیق شده و یکپارچه (همان: ۲۲۴). معماری گنبد سلطانیه بر اساس سنت مقبره‌سازی پیش از مغول در ایران است (مانند شباهتی که بین مقبره سلطان سنجر در قرن ششم قمری و آرامگاه الحایتو در این دوره است).

جدول شماره ۵: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره ایلخانی و معماری گنبد سلطانیه

| فرهنگ دوره                                                               | تأثیرات معماری                                                                                                                                                             |
|--------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| میل بلندپروازی در تمام امور                                              | ایجاد بنا در مقیاس باشکوه                                                                                                                                                  |
| کم شدن هنرمندان                                                          | گزینش اشتباه مکان شهر سلطانیه                                                                                                                                              |
| علاقه به فرهنگ ایرانی - اسلامی (به سنت ساختمان‌سازی ایران پایبند ماندند) | ساخت بنا بر اساس تکمیل اشکال پیشین ایران؛ به طوری که مقبره گنبد سلطانیه بر اساس سنت مقبره‌سازی پیشین صورت گرفت و استفاده از عناصر تزئینی در نمایش مذهبی آن نیز دیده می‌شود |
| وارد شدن عناصر تصویری چینی در آثار هنری ایران                            | استفاده از رنگ آبی در طیف وسیع در بنا                                                                                                                                      |
| تشویق و ترغیب هنرمندان و حمایت از آنها در دوره ایلخانی                   | گوناگونی و تنوع در طراحی، ایجاد سازه‌های قوی که نیم قرن بدون نگهداری خاص پابرجا مانده‌است                                                                                  |
| شتاب در ساختمان‌سازی                                                     | به پیمون‌بندی و بهره‌گیری از عناصر یکسان (مانند کاربردی در سازه و آرایه) روی آوردند                                                                                        |

#### ۵-۶. نمونه ششم (میدان نقش جهان اصفهان)

میدان نقش جهان در سده یازدهم هجری قمری، هم‌زمان با حکومت سلسله صفویان، یکی از بزرگ‌ترین میدان‌های روزگار خود بوده که محل بازی چوگان، رژه ارتش، چراغانی اعیان، و نیز مکان برگزاری نمایش‌های گوناگون بوده‌است. بناهای اطراف میدان عبارت‌اند از: مسجد امام (در ضلع جنوبی)، مسجد شیخ لطف‌الله (در ضلع شرقی)، عمارت عالی قاپو (در ضلع غربی) و سردر قیصریه (در ضلع شمالی).

#### ۵-۶-۱. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره موارد زیر است:

**سیاسی - حکومتی:** احیای دوباره ایران از نظر سیاسی و سرزمینی، ایجاد حکومت متمرکز و مقتدر، رسمی شدن مذهب تشیع (سیوری، ۱۳۷۶: ۲۶)، جلوگیری از مستحیل شدن ایران در امپراتوری عثمانی، ایجاد ارتش دائمی در زمان شاه عباس. **دین:** اعلام تشیع اثنی‌عشری (دوازده‌امامی) به‌عنوان مذهب رسمی کشور (همان:

۲۶)، به‌کارگیری ایدئولوژی مذهبی پویا در خدمت دولت جدید (همان: ۸۲)، شاه در رأس کل ساختار اجرایی قرار داشت و از جنبه نظری قدرت مطلق به شمار می‌آمد و نافرمانی از او گناه بود (همان: ۳۲).

**هنر:** صفویان علاقه وافری به هنر داشتند. هنرهای مختلفی در این دوره رونق یافت؛ از جمله هنر کتاب‌سازی (۱۳). این سلسله قالی‌بافی را که ریشه‌ای قدیمی در ایران دارد از یک صنعت روستایی به فعالیتی در سطح کشور ارتقاء دادند و به‌صورت بخشی مهم از اقتصاد کشور درآوردند. دوره صفویه نقطه اوج نساجی نیز هست که مانند نقاشی، بعد از حمله مغول به ایران، نفوذ چین را می‌توان در آن دید. کوزه‌گری نیز در دوره صفوی از معیار بالایی برخوردار بود و خشت‌های سفالین آنها بی‌نظیر است. مهم‌ترین اتفاق در دوران صفویه مبادله وسیع فنون و طرح‌ها بود که در آن دوره میان ایران و چین صورت گرفت (همان: ۱۳۹). هنر یله‌پردازی (۱۴) و نگاره‌های آن به چین و ژاپن رفت و به گونه‌ای دیگر به ایران بازگشت و در زمان صفویان ویژگی ایرانی پیدا کرد (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۵۷). نما و سازه در ساختمان، برخلاف دوره ایلخانی، جداگانه ساخته می‌شد. ساده شدن طرح‌ها که در بیشتر ساختمان‌ها و فضاها یا چهارگوش هستند یا مستطیل، در این دوره به چشم می‌خورد (همان: ۲۷۹). یکی از خصوصیات معماری صفوی که حضور اسلام در آن به اوج خود رسیده، شفافیت فضا و کم کردن ماده و حضور بیشتر روح بناست. به‌طور مثال، در معماری مسجد شیخ لطف‌الله، با حضور نور در زیر سقف و شناور کردن سقف (سبک کردن ماده) این اصل به وقوع پیوسته است.

#### ۲-۶-۵. معماری میدان نقش جهان

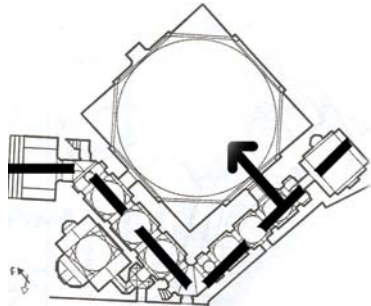
این میدان نمایانگر شکوه و جلال معماری ایرانی در دوره صفوی است که تقارن و توازن به‌خوبی در آن رعایت شده است. در ادامه به مهم‌ترین خصوصیات هریک از بناهای این میدان اشاره می‌شود.

**مسجد امام:** حل کردن زاویه بین سردر و ایوان شمالی این مسجد از جمله شاخصه‌های ممتاز معماری آن محسوب می‌شود (تصویر ۲). در این بنا معمار ایوان را طوری قرار داده است که صحن دیده می‌شود و نمی‌توان مستقیم وارد آن شد که این حالت به شوق طلب وصل عاشق پس از دیدار معشوق اشاره دارد (رسولی، ۱۳۸۶: ۱۰۲)، (تصویر ۳). شکل موقر، استحکام و استقرار آرام بنا، در جهت اظهار استحکام و استواری روح اسلام است (پوپ، ۱۳۶۳: ۲۱۷).

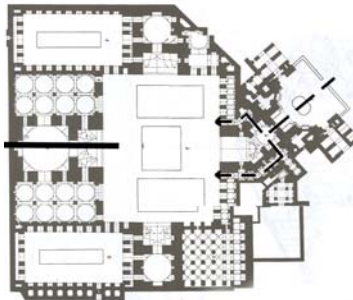
**مسجد شیخ لطف‌الله:** این مسجد را شاه عباس روبه‌روی قصر و به افتخار پدرزن

روحانی‌اش ساخت. این بنا در واقع اتاقی منفرد است و بیشتر حالت نمازخانه‌ای خصوصی دارد. از خصوصیات مهم آن نحوه ورود به شبستان است؛ چون نمازگزار معمولاً از پشت وارد می‌شود، راهرویی پیچ‌دار ساخته شده تا از آنجا وارد گنبدخانه شوند (تصویر ۳). شکل استوار گنبدی بر روی یک اتاق چهارگوش که میراث معماری ساسانی است، در این مسجد زیبا بار دیگر نمایان شده است. مسجد بر روی یک کاربردی ساده ساخته شده است. گونه‌هایی از اسلیمی (۱۵) کم‌نظیر با کاشی‌تراش (معرق) در گنبدخانه وجود دارد (پوپ، ۱۳۶۳: ۲۱۷).

**کاخ عالی قاپو:** این کاخ در اوایل سده یازدهم هجری تکمیل شد و جایگاه اداره امور کشور و دربار بوده است. ساختمان پنج طبقه دارد که هر قسمت معماری و آرایه خود را داراست، ولی به‌خوبی با هم تلفیق شده و تشکیل یک بنای واحد را داده است. طبقه سوم شامل بزرگ‌ترین اتاق، ویژه به تخت نشستن شاه عباس بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۳۰۶).



تصویر شماره ۲: اصفهان، مسجد امام، ورود غیرمستقیم به صحن مسجد  
(منبع: کتاب سبک‌شناسی معماری ایران، پیرنیا: ۲۹۴)



تصویر شماره ۳: اصفهان، مسجد شیخ لطف‌الله، نقشه طبقه همکف  
(منبع: کتاب سبک‌شناسی معماری ایران، پیرنیا: ۲۲۹)

## جدول شماره ۶: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره صفوی و معماری میدان نقش جهان

| فرهنگ دوره                                                  | تأثیرات معماری                                                                                                                     |
|-------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ایجاد حکومت متمرکز و مقتدر                                  | این میدان به‌عنوان یکی از بزرگترین میدان‌های جهان بوده است که تقریباً ۵۱۰ در ۱۶۰ متر است                                           |
| ایجاد ارتش دائمی در زمان شاه عباس                           | میدان نقش جهان محلی برای رژه و سان ارتش (اختصاص مرکزیت پایتخت جهت رژه و سان ارتش)، که عالی‌قاپو جهت نظاره حاکم بر آن تعبیه شده بود |
| تنگی زمان و کم شدن معماران                                  | نما و زبیره (سازه) جداگانه ساخته می‌شد                                                                                             |
| قدرت گرفتن مذهب                                             | اختصاص دادن بهترین بناها از لحاظ ساخت به بناهای مذهبی (مسجد امام و شیخ لطف‌الله در میدان) و مرکزیت مساجد در شهرها                  |
| زنده شدن معانی عرفانی - مذهبی                               | استفاده از معانی عرفانی ایران در ساخت بناها (نمونه آن در ورودی مسجد شیخ لطف‌الله و نیز آرایه‌های آن، ورودی مسجد امام و غیره)       |
| تأثیر چین بر برخی هنرها                                     | تأثیر نگارگری چین بر نقاشی و تزئینات مساجد                                                                                         |
| لباس‌ها کاملاً ایرانی است و نشان از خودباوری ایرانیان دارد. | معماری باشکوه و استفاده از عناصر بجا در میدان نقش جهان نشان از خودباوری و اعتماد به نفس ملت ایران دارد                             |

## ۷-۵. نمونه هفتم (ساختمان کتابخانه ملی - ساختمان جدید مجلس)

کتابخانه ملی: این بنا در سال ۱۳۸۳ در تپه‌های عباس‌آباد تهران افتتاح شد. این بنا در واقع خزانه‌دار و نگهبان میراث آثار نوشتاری، دیداری و شنیداری ملت است و افزون بر این، گردآورنده محصولات مجموعه تلاش‌های فرهنگی، هنری، علمی و فنی کشور و قلب نظام اطلاع‌رسانی ایران است. بنابراین، در حین حفظ میراث دیروز، باید نقش فعالی در شکل دادن به امروز و تغییر جامعه به‌سوی فردای متعالی را فراهم سازد. مهندسان مشاور عوامل مهم در شکل‌دهی پروژه را به این ترتیب بیان کرده‌اند:

مهم‌ترین ضابطه عملکردی بودن فضاست، اقتصادی بودن در مرحله ساخت و بهره‌برداری، جذاب بودن محیط و آرامش‌بخشی آن، رفاقت با محیط و استفاده از عوامل محیطی، هر طبقه از طبقه بالایی خود نور می‌گیرد که یکی از دلایل شکل زیگوراتی بنا همین است، شکل (زیگوراتی) بنا ریشه در معماری پیشین ما دارد، تأمین نور از طریق نورگیرهای سقفی و پیشانی‌ها، مشابه بازارچه‌ها و مساجد گذشته، روزن‌های کوچک نما که بناهایی چون کاروان‌سراها، قلعه‌ها و ارگ‌ها را که به دلیل بافت فشرده شهرها زیاد نیست تداعی می‌کند، ترکیب هرمی بنا یادآور باغ‌های کوهپایه‌ای است که با هماهنگی با محیط تپه‌ای خود توانسته به‌صورت یکپارچه با طبیعت باشد (رئیس، ۱۳۸۲: ۱۸).

**ساختمان مجلس:** ساختمان جدید مجلس شورای اسلامی در مجموعه تاریخی بهارستان - که یادمان و جلوه‌ای از انقلاب مشروطیت تا انقلاب اسلامی در اذهان مردم است - قرار دارد (۱۶). طراحان این بنا شاخص‌های شکل‌گیری طرح را این‌طور بیان می‌دارند: هرم به‌عنوان فرم منتخب حجم پایداری دارد، فرم ساختمان تداعی‌کننده سه قوه است، هندسه قابل بسطی دارد، رأس مثلث روی ساختمان مرتفع اداری قرار می‌گیرد و هرچه به طرف ساختمان کمیسیون‌ها می‌آییم دو بال آن بازتر می‌شود، ارتفاع در سمت ساختمان اداری حداقل است و هرچه به ساختمان کمیسیون‌ها نزدیک‌تر می‌شویم، زیاد می‌شود، به دلیل نحوه ارتفاع‌گیری آن، برخلاف دو ساختمان شمالی و جنوبی، در مقابل دیگر ساختمان‌ها قرار نگرفته است، رعایت تناسب بناهای اطراف در طراحی، وجود ستون اصلی، همانند تیرک چادر، که پایداری ساختمان به پایداری آن وابسته است (رئسی، ۱۳۸۲: ۱۸)(۱۷).

#### ۱-۷-۵. از جمله شاخصه‌های فرهنگی این دوره به این شرح است:

**سیاسی و حکومتی:** تأسیس حکومت بر اساس فرهنگ مذهبی - ملی (تشیع)، اصل ولایت فقیه، استقلال کشور، حفظ تمامیت ارضی در جنگ هشت‌ساله، قهرمانان و شخصیت‌های سیاسی و نظامی، پایه‌گذاری مردم‌سالاری دینی، الهام‌بخشی در جهان اسلام، دستیابی به پیشرفت‌های شگرف در ابعاد مختلف و غیره (عبدی، ۱۳۸۷: ۶۲).

**دین:** انقلاب اسلامی دین اسلام و مذهب شیعه را به‌عنوان دین و مذهب رسمی کشور اعلام نموده است، قوانین کشور بر اساس اسلام پایه‌گذاری شده است، حضور دین در سیاست و مناسبت‌های اجتماعی در این دوره بیش از پیش دیده می‌شود (۱۸). در زمینه دینی ایران توانسته نقش مهمی را در دنیای اسلام داشته باشد. تبلور بحث‌های سیاسی متون دینی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از طریق رهبران در شکل‌گیری سیاست خارجی ایران نقش داشته است (حیران‌نیا، ۱۳۸۸: ۳۱).

**هنر:** پس از انقلاب، هنر در ابعاد مختلف نمایانگر حرکت انقلابی مردم بوده است. در دوران جنگ تحمیلی نیز به‌خوبی انتقال مفاهیم آن را به عهده داشت (خزائی، ۱۳۸۸)(۱۹). در دوره معاصر هنر ایران، تحت تأثیر هنر معاصر جهانی و تفکرات نو در این زمینه، به دنبال تلفیق هنر ایرانی و مدرن است.

در زمینه معماری می‌توان گفت مهاجرت گسترده روستائیان به شهرها که پس از اصلاحات ارضی شروع شده و با افزایش درآمدهای نفتی سرعت گرفته بود، منجر به ساخت‌وساز بدون تبعیت از الگویی مناسب شد. جنگ تحمیلی و تحریم اقتصادی

باعث عدم تداوم جریان معماری گشت. هم‌زمان، جریان جهانی پست‌مدرنیسم برخی معماران را به سوی التقاط‌گرایی کشاند و تقلید بی‌پایه از گذشتگان در این سبک، معماری را سردرگم کرد تا آنجا که برخی بناهای کنونی خالی از هویت ملی است. این ساختمان‌ها هر جای دیگری غیر از ایران نیز می‌توانند باشند. به‌طور کلی در یک نگاه، این دوره در تاریخ معماری معاصر ایران فاقد تعداد آثار شاخص بوده، گفتمان نظری معماری نیز از دایره محافل نیمه‌رسمی حرفه‌ای و دانشگاهی فراتر نمی‌رود (۲۰).

#### ۲-۵. معماری ساختمان مجلس

اهم خصوصیات فرهنگی مورد بحث در این بنا عبارت‌اند از: یکپارچه بودن معماری و سازه از شاخصه‌های مثبت بناست؛ از طرفی، فرم انتخاب‌شده (هرم) این بنا با سایت تاریخی و بسیار ارزشمند خود ارتباط برقرار نمی‌کند. بلندتر بودن جایگاه رئیس مجلس از اطراف خود با تفکر دموکراسی تناقض دارد، حجم سنگین آن بیشتر یادآور معماری باستان مصر است، استفاده بیش از حد از سنگ باعث به‌وجود آمدن روحیه خشن و سنگین شده است؛ از طرفی، تمام استحکام بنا بر یک نقطه استوار است، درحالی‌که در سامانه‌های رایج سازه‌ای دیگر این‌گونه نیست، دارای سامانه هوشمندگرمايشی و سرمايشی است (رئیس، ۱۳۸۶: منبع اینترنتی)، در طراحی داخلی از اصول معماری ایرانی بهره‌گیری شده است چنان‌که سقف‌ها با دست‌گچ‌کاری شده و در آن از مقرنس‌کاری به‌صورت مدرن استفاده شده است، دوگانگی موجود بین تزئینات داخلی (چنان‌که ذکر شد) و تفکر طراحی بنا منجر به تولید معماری‌ای شده است که بیشتر نمایانگر التقاط در طراحی است.

#### ۳-۲-۵. معماری کتابخانه ملی

از جمله شاخصه‌های مهم این بنا در زمینه‌های فرهنگی است: نمای بیرونی که به پیروی از مد رایج در دهه‌های ۶۰ و ۷۰ اروپا، طبقاتی نامنطبق بر یکدیگر را با خطی پیرامونی به شکل چندوجهی‌هایی نامنتظم به وجود می‌آورد. یادآور مراکز بزرگ خرید، هتل‌ها یا حتی مجتمع‌های مسکونی ۲۰ یا ۳۰ سال قبل است. مسائل ایستایی ساختمان بیشتر به یک توقفگاه چندطبقه شباهت پیدا کرده است (افشار نادری، ۱۳۸۶: منبع اینترنتی)، درواقع می‌توان گفت که الهامات طراحان از انواع بناها در هر اقلیمی نشان از التقاط فکری معماری است. عدم مؤثر بودن طرح در سیمای شهری و مدفون شدن بصری آن، البته با رجوع به سبک پست‌مدرنیستی بنا توانسته مقیاس انسانی را در تمام بنا حفظ نماید. حیاط‌های مرکزی متعدد توانسته حس حرکت در بافت سنتی را فراهم سازد؛ از طرفی، استفاده از فضای داخلی بستی باعث سرد شدن

حسی شده که مانند فضاهای مدرن است. عدم قابلیت طرح در نشانه شدن نیز در این بنا به عنوان کتابخانه ملی دیده می‌شود (رئسی، ۱۳۸۲: ۱۸).



تصویر شماره ۴: تهران، ساختمان جدید کتابخانه ملی (منبع: مجله معماری، ش ۲۹: ۵۷)



تصویر شماره ۵: تهران، ساختمان جدید مجلس (منبع: <http://imageres.php>)

جدول شماره ۷: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره انقلاب اسلامی و معماری کتابخانه ملی

| فرهنگ دوره                                                        | تأثیرات معماری                                                                                                                                                                                                               |
|-------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| تأسیس حکومت بر اساس فرهنگ ملی و مذهبی                             | در این بنا عناصر شمرده شده جهت ملی ساختن بنا در نمای بیرونی بدون تفهیم طراح از سمت بیننده درک نمی‌شود. (تصویر ۵). در طراحی داخلی نیز این عناصر به صورت پراکنده و عدم وجود وحدت می‌باشد                                       |
| استقلال کشور از دیگر قدرت‌ها                                      | در حوزه معماری منجر به ایجاد هویت ملی می‌شود. در این بنا سعی شده است از بناهای مختلف ایرانی به صورت التقاطی الهام گرفته شود. نمای خارجی آن یادآور ساختمان‌های دهه ۶۰ و ۷۰ اروپاست                                            |
| ساخت و ساز بدون تبعیت از الگویی مناسب                             | طراح به بناهای مختلف ایرانی و سبک پست‌مدرنیسم رجوع کرده است، اما در مقایسه این بنا با ساختمان جدید مجلس که هم‌زمان با این بنا ساخته شده و به سبک معماری مدرن است، استفاده از سبک‌های مختلف تا حدودی در ساختمان نمایان می‌شود |
| التقاط‌گرایی                                                      | التقاط‌گرایی در استفاده از سبک‌های مختلف معماری - التقاط‌گرایی در الهامات سنتی                                                                                                                                               |
| اعیاد ایرانی در حال حاضر بیشتر اعیاد مذهبی کمتر ملی و گه‌گاه غربی | در بنای کتابخانه ملی عناصر مذهبی (سرستون‌ها و سقف) - ملی (الهام از چغازنبیل و استفاد از آجر) - غربی (تفکرات مدرن در طرح و مصالحی مانند بتن خام) کنار هم جمع آمده‌اند                                                         |

## جدول شماره ۸: مقایسه شاخص‌های فرهنگ دوره انقلاب اسلامی

## و معماری ساختمان جدید مجلس

| تأثیرات معماری                                                                                                                                                                                                                                                                 | فرهنگ دوره                                                        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------|
| عناصر ملی و مذهبی در بنای مجلس که بنایی ایرانی است دیده نمی‌شود                                                                                                                                                                                                                | تأسیس حکومت بر اساس فرهنگ مذهبی - ملی                             |
| فرم بنا در ابتدا یادآور اهرام مصر است تا چغازنبیل که ایرانی است و داخل بنا نیز عناصر بیانگر هویت ملی نیست؛ از طرفی، حتی چغازنبیل نیز متعلق به اعصار کهن ایران است و تفکر امروز ایران را بیان نمی‌کند                                                                           | استقلال کشور از دیگر قدرت‌ها                                      |
| اختصاص بلندترین قسمت سقف به رئیس مجلس با تفکر دموکراسی حاکم متناقض است                                                                                                                                                                                                         | پایه‌گذاری مردم‌سالاری دینی                                       |
| بنا ارتباطی با سایت تاریخی و بسیار ارزشمند خود برقرار نمی‌کند؛ از طرفی، این بنا و کتابخانه ملی که در یک زمان ساخته شده‌اند دارای دو تفکر غربی با فاصله زمانی اند (مدرنیسم و پست مدرنیسم)                                                                                       | ساخت‌وساز بدون تبعیت از الگوی مناسب                               |
| درحالی‌که تصمیم‌گیری‌های قانونی بر اساس مذهب است، در این بنا معنایی از آن دیده نشده. همچنین عناصر ملی در این خانه ملت تنها در تزئینات آورده شده است. درحالی‌که نوع برخورد با محیطی که خاطره ملت ایران است در بهارستان و نیز انتخاب فرم بنا بیشتر از معماری مدرن تقلید شده‌است. | اعیاد ایرانی در حال حاضر اعیاد مذهبی - کمتر ملی - و گاه غربی است. |

## ۷. بررسی و نتیجه‌گیری

غالباً در شناسایی معماری و سبک‌شناسی‌های هنری به ظواهر کالبدی بنا بسنده شده و عوامل تأثیرگذار معنوی در آن مهجور مانده‌است. این گفتار به اهمیت شاخص‌های فرهنگی در شکل‌گیری بناها پرداخته است تا از این طریق راهکاری در جهت ایجاد معماری ملی ارائه دهد. به عبارتی، این نوشتار معتقد است استفاده از عناصر معماری دوره‌های پیشین و گرایش‌های نوستالژیک‌گونه در جهت تولید معماری ملی، بدون توجه به زمینه اجتماعی تولید آنها، بیش از پیش ما را دچار سردرگمی و دوری از عصر حاضر ایران می‌کند.

## ۷-۱. بررسی نمونه‌های موردی

- تخت جمشید نمایی است از فرهنگ دوره خود که درواقع نمایانگر ثروت، قدرت، امنیت، خصوصیات هماهنگی با طبیعت و تقلید درست از طبیعت و غیره بوده‌است.
- در بررسی تخت سلیمان قدرت دین زرتشت و توجه به سنن پهلوانی و اسطوره‌ای ایران و عناصر مقدس آب، آسمان، و آتش در بنا دیده می‌شود.
- در بنای مسجد فهرج استفاده از تزئینات و نیارش قبل از اسلام نشان از ابقای فرهنگ ملی است که در دوره انتقال توانسته در این بنا جلوه‌گر شود. ممنوعیت استفاده از پیکره و نقاشی در جامعه پس از اسلام در سادگی این بنا نمایان است.



- ایجاد حکومتی مستقل در ساخت گنبدهای عظیم و نیز تحت پوشش درآمدن چهار فرقه مسلمان در چهارایوانی شدن مسجد در دوره سلجوقی تجلی کرده است. پیشرفت هنر در این دوره در تزئینات گچی گنبدهای ساخت این دوره دیده می‌شود.
- گنبد سلطانیه میل به بلندپروازی را در عظمت بنا به نمایش گذاشته است؛ به طوری که آن را باشکوه‌ترین بنای کل معماری ایران تا آن دوره می‌دانند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۲۲۳)؛ علاقه سلاطین مغول به شیوه معماری ایران و احترام به مذاهب ایرانی در ساخت و ساز، در این بنا دیده می‌شود.
- ایجاد حکومت مقتدر مذهبی در دوره صفوی در میدان نقش جهان جلوه‌گر است؛ به طوری که حضور پررنگ مذهب در جامعه و حکومت به خوبی با جمع شدن دروازه بازار قیصریه، نماینده جامعه، کاخ عالی قاپو، نماینده حکومت، و مساجد شیخ لطف‌الله و مسجد امام به عنوان نماینده‌های مذهب نشان داده شده است. توجه هنرمندان به به کارگیری معانی ظریف عرفانی در معماری مساجد جلوه کرده است. از بررسی نمونه‌های مذکور این نتیجه حاصل می‌شود که شاخص‌های فرهنگی جامعه، شکل‌دهنده کالبدی معماری بوده است و در واقع مردمی که با فرهنگ ملی زندگی می‌کرده‌اند توانسته‌اند تولیدکننده معماری ملی باشند و عناصر ملی معماری را شناسایی و ایجاد کنند.

## ۲-۷. نمونه‌های معاصر

- اندیشه‌های آرمانی انقلاب اسلامی، اعم از استقلال، حکومت مذهبی، الهام‌بخشی به جهان اسلام، مردم‌سالاری دینی و غیره، در مفهوم طراحی بناهای بررسی شده کمتر دیده می‌شود. این مفاهیم در توجیه طراحان نیز دیده نمی‌شود. طراحان برای ملی کردن طرح خود بیشتر ارجاعات نوستالژیک را مطرح می‌کنند و مفاهیم جاری در اهداف ملی حال حاضر ایران، در معماری این بناها مهجور مانده‌اند.
  - ساختمان مجلس دارای معماری مدرن و معماری بنای کتابخانه ملی پست‌مدرن است.
  - نمای ساختمان کتابخانه ملی یادآور ساختمان‌های دهه ۶۰ و ۷۰ اروپاست و ساختمان مجلس هیچ فضای آشنایی را برای ایرانیان تداعی نمی‌کند که نمایانگر ساخت بنا بدون در نظر گرفتن منش جامعه کنونی ایران است.
- در مجموع، بررسی نمونه‌های معاصر نمایانگر این است که معماری حاضر منطبق با بستر فرهنگی التقاط‌گرایی کنونی است. اندیشه‌های متعالی جامعه ایران پتانسیل‌های مناسبی را جهت تولیدات فرهنگی فراهم ساخته اما به نظر می‌آید رویارویی با جاذبه‌های جهانی شدن آنها را تحت تأثیر قرار داده است. در نتیجه جامعه خود را به

موج تولیدات فرهنگ جهانی سپرده‌است؛ در صورتی که هماهنگی عناصر فرهنگی شیوه مناسب ملی را جهت زندگی به‌روشنی بیان داشته و همچنین تبلور فرهنگ، یا به عبارتی ظرف زندگی را، که همان معماری است به شیوه ملی ایجاب می‌نماید. به بیانی روشن‌تر، زندگی به شیوه ایرانی است که معماری ایرانی را تولید می‌کند.

### یادداشت‌ها

۱. معماری حکومتی: معماری سفارشی حکومت‌های وقت بوده که معمولاً با پشتیبانی مالی و تکنیکی حاکمان و کارفرمایان اصلی همراه بوده است. معماری مردمی: این دسته از آثار معمولاً توسط مردمان عادی و یا به تولید نهادهای مردمی شکل گرفته و بسته به موقعیت جغرافیایی هر محل، تفاوت‌های اندکی با یکدیگر دارند.
۲. جداول برگرفته از متن بوده، و در تمام موارد دارای منبع است.
۳. در تخت جمشید، هنرمندان سراسر جهان آن دوره گرد آمده و هنرهای خود را به نمایش گذاشتند. سنگ‌تراشان و پیکرتراشان، ایونی و ساردی بودند، زرگران و طلاکاران، مادی بودند، سفالگران و میناکاران، بابلی بودند؛ گاوهای بال‌دار سرستون‌ها، آشوری و ستون‌های آن ساختار مصری دارند. از جهت مصالح ساختمانی نیز چوب سدر از لبنان، طلا از سارد و بلخ، عقیق از سغد، فیروز از خوارزم، نقره از مصر و عاج از حبشه آورده شده بود. شگفت این‌که ترکیب و محصول نهایی کارهای هنری در تخت جمشید و پاسارگاد، با اینکه از مردم فرهنگ‌های گوناگون مایه گرفته بود، ویژگی اصیل و ساختار تازه‌ای دارد که خلاقیت و ابتکار فرهنگ ایرانی را در ترکیب و تلفیق عناصر هنری اقوام گوناگون به نمایش می‌گذارد (ثلاثی، ۱۳۷۹: ۲۷).
۴. شیوه پارتی بعد از حمله اسکندر به ایران و در دوره‌های اشکانی و ساسانی پیدا می‌شود. در این دوران استفاده از مصالح بومی رواج می‌یابد و مهم‌ترین دستاورد این عصر استفاده از پوشش‌های طاقی در دهانه‌های بزرگ و گنبدها در زمینه چهارگوش است که آتشکده فیروزآباد، کاخ بیشاپور، کاخ سروستان، ایوان کرخه از نمونه‌های این دوره است. در این عصر گچ‌بری با خطوط شکسته و خمیده و استفاده از کنگره‌ها در نمای ساختمان‌ها رواج یافته و قرینه‌سازی در نیایشگاه‌ها و کاخ‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد.
۵. تخت سلیمان تکاب <<http://www.tebyan-hamedan.ir/iran>> Available:
۶. تاریخ اجتماعی ایران <<http://www.goonagoon.org/SubjectForPrint.aspx?key=8603>> Available:
۷. ارتباط خلافت عباسی با حکومت‌های ایرانی <<http://www.rasekhoon.net/Article/Show-16358.aspx>> Available
۸. جوانی، آیدین (۱۳۸۵)؛ آشنایی با معماری دوره اسلامی <<http://www.mehrazi.blogfa.com/post-157.aspx>> Available:
۹. جوانی، آیدین (۱۳۸۵)؛ آشنایی با معماری دوره اسلامی <<http://www.mehrazi.blogfa.com/post-157.aspx>> Available:
۱۰. اوضاع دینی ایران از سده چهارم تا ششم هجری <<http://www.ido.ir/a.aspx?a=1386012801>> Available:
۱۱. حسین پور، مژگان (۱۳۸۷)؛ «مسجد جامع اصفهان»، *دایره‌المعارف معماری ایران* <<http://news:isfahancht.ir/view/ReportDetail.aspx?id=22>> Available:
۱۲. مسجد جامع اصفهان دایره‌المعارف معماری ایران است <<http://www.bananews.ir/modules.php?name=News&file=article&sid=1041>> Available:
۱۳. نمونه آن *شاهنامه شاه طهماسب است* که ۲۵۰ نقاشی مینیاتور دارد. هنر خوشنویسی در این کتاب‌ها مشهود است.
۱۴. ایرانیان کهن به‌صورت انتزاعی و آزاد از طبیعت برداشت طرح می‌نمودند و به آن یله می‌گفتند. نگاره‌های یله‌ای با خط‌های بسیار ساده و هندسی کشیده می‌شدند (پیرنیا، ۱۳۸۶: ۵۷).
۱۵. اسلیمی عبارت است از گردش‌ها و پیچ‌وخم‌های مدور تکراری اغلب قرینه که یادآور پیچش ساقه گیاه می‌تواند باشد و در نقوش تزئینی ایران نقش پایه‌ای دارد.
۱۶. ساختمان جدید مجلس شورای اسلامی با معماری شرکت «مهندسان مشاور پل میر» و با طراحی و مدیریت

- عبدالرضا ذکایی و گروه طراحی علی سردار افخمی، عباس قریب، مسعود قاضی زاهدی، منصور وکیلی، داریوش فیروزلی و بهروز احمدی ساخته شده است.
۱۷. برگرفته از مقاله «کتابخانه ملی ایران»، مهندسان مشاور پیراز، مجله *معمار*، ش ۲۹، ص ۵۷.
۱۸. مطالعات اجتماعی دین در ایران Available: <<http://daneshnameh.roshd.ir>>
۱۹. سی سال هنر انقلاب اسلامی Available: http://www.tajasmir.ir
۲۰. معماری معاصر ایران گرایش‌ها و چالش‌ها Available: <<http://www.tavoosonline.com>>

## منابع

- ابن‌خلدون، عبدالرحمن (۱۳۵۹)؛ *مقدمه تاریخ ابن‌خلدون*، ترجمه پروین گنابادی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب تهران.
- اتینگهاوزن، ریچارد (۱۳۷۶)؛ «هنر ایران در دوره سلجوقی»، ترجمه یعقوب آژند، *کیهان فرهنگی*، ش ۱۳۹، صص ۵۰-۵۶.
- احمدلو، حبیب (۱۳۸۱)؛ *بررسی رابطه میزان هویت ملی و قومی در بین جوانان تبریز*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.
- ادیب، آریا (۱۳۸۸)؛ «ریشه‌های تاریخی اصطلاحات و ضرب‌المثل‌های فارسی»، Available: <http://aryaadib.blogfa.com>
- اصغریان جدی، احمد (۱۳۶۳)؛ «گنبد سلطانی»، *معماری ایران*، گردآورنده آسیه جوادی، انتشارات مجرد.
- افشاری نادری، افسر (۱۳۸۶)؛ «جهانی شدن و نیاز به مهندسی فرهنگ»، *ماهنامه مهندسی فرهنگ*، ش ۱۰ و ۱۱ (تیر و مرداد)، صص ۶-۴.
- بهار، مهرداد (۱۳۷۵)؛ *ادیان آسیایی*، تهران: چشمه.
- پوپ، آرتور اپهام (۱۳۶۳)؛ *معماری ایران*، ترجمه غلامحسین صدری افشار، تهران: اختران.
- پیرنیا، محمدکریم (۱۳۴۹)؛ «مسجد جامع فخرج»، *مجله باستان‌شناسی و هنر ایران*، ش ۵، صص ۱۳-۲.
- ----- (۱۳۸۶)؛ *سبک‌شناسی معماری ایرانی*، تهران: سروش دانش.
- تاملینسون، جان (۱۳۸۱)؛ *جهانی شدن و فرهنگ*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- ثلاثی، محسن (۱۳۷۹)؛ *جهان ایرانی و ایران جهانی*، تهران: نشر مرکز.
- حاتم، غلامعلی (۱۳۷۹)؛ *معماری اسلامی ایران در دوره سلجوقیان*، تهران: جهاد دانشگاهی.
- حسینی، محمدباقر (۲۰۰۴)؛ «معماری هویت»، در پایگاه اطلاع‌رسانی آینده‌نگر. Available: <www.ayande.mar>12
- حیران‌نیا، جواد (۱۳۸۸)؛ «بررسی اندیشه‌های اسلامی و انقلابی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران»، تهران: همایش ملی سی سال انقلاب.
- خداپار، ابراهیم (۱۳۸۷)؛ «هویت در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۳، صص ۵۳-۲۷.
- رئیس‌ی، ایمان (۱۳۸۲)؛ «نقد معماری ساختمان جدید کتابخانه ملی ایران»، *ماهنامه بین‌المللی ساختمان*، ش ۳۱؛ بهمن ماه، صص ۲۵-۱۸.
- ----- (۱۳۸۸)؛ «هرمی با قاعده دیروز»، Available: <http://sajjandazi.blogfa.com>
- راوندی، مرتضی (۱۳۸۴)؛ *تاریخ اجتماعی ایران*، ج ۹، فرقه‌های مذهبی در ایران، تهران: نوبهار.
- زارعی، ابراهیم (۱۳۸۵)؛ *آشنایی با معماری جهان*، تهران: فن‌آوران.
- سیوری، راجر (۱۳۷۶)؛ *ایران عصر صفوی*، ترجمه کامبیز عزیزی، تهران: نشر مرکز.

- شیرازی، علی اصغر (۱۳۸۶): «هنر دوره سلجوقی: پیوند هنر و علوم»، *فصلنامه نگره*، ش ۵، صص ۱۲۱-۱۰۷.
- صالحی عمران، ابراهیم (۱۳۸۷): «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره راهنمایی»، تهران: *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۳، صص ۲۷-۳.
- صدیق، عیسی (۱۳۴۲): *تاریخ فرهنگ ایران*، ج ۳، تهران: بی‌نا.
- صدیقی، غلامحسین (۱۳۱۶): *جنبش‌های دینی در قرن‌های دوم و سوم هجری*، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه پاریس.
- صفا، ذبیح‌ا... (۱۳۷۶): *تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران*، تهران: فردوسی.
- طاووسی، محمود (۱۳۸۵): «تناسبات انسانی در هنر هخامنشی»، *هنرهای زیبا*، ش ۲۸، صص ۱۰۴-۹۳.
- عبدی، عطاءاله (۱۳۸۷): «جایگاه هویت ملی در کتب درسی آموزش و پرورش»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۳، صص ۷۳-۵۳.
- عیسی، بهنام (۱۳۴۶): «گنجینه‌های مکشوف در پازیریک»، *ماهنامه هنر و مردم*، دوره ۶، ش ۶۳، صص ۹-۲.
- فرای، ریچارد (۱۳۷۷): *میراث باستانی ایران*، ترجمه مسعود رجب‌نیا، تهران: علمی و فرهنگی.
- فرای، فریبا (۱۳۸۵): «هویت، تابعی از کالبد یا کالبد تابعی از هویت»، تهران: *ماهنامه راه و ساختمان*، ش ۳۵، صص ۶۲-۵۳.
- کریستین‌سن، آرتور (۱۳۷۶): *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه حسن رضائی باغبیدی، تهران: صدای معاصر.
- کسائی، رضا (۱۳۶۳): «بررسی گنبد سلطانی»، *معماری ایران*، گردآورنده آسیه جوادی، [بی‌جا]، انتشارات میگرد.
- کنستانتین، اینوسترانستف (۱۳۵۱): *تحقیقاتی درباره ساسانیان*، ترجمه کاظم کاظم‌زاده، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۷): *پیامدهای مدرنیته*، ترجمه محمد ثلاثی، تهران: نشر مرکز.
- لنگ، جان (۱۳۸۳): *آفرینش نظریه معماری*، ترجمه علیرضا عینی‌فر، تهران: دانشگاه تهران.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۶): *دموکراسی و هویت ایرانی*، تهران: کویر.
- محمدی، ایران (۱۳۸۴): *تاریخ هنر ایران*، تهران: چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- مختاری، محمد (۱۳۶۸): *حماسه در رمز و راز ملی*، تهران: قطره.
- مددیپور، محمد (۱۳۷۵): *حکمت معنوی و ساحت هنر*، تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.
- مرادی غیاث‌آبادی، رضا (۱۳۸۰): *منشور کوروش هخامنشی*، شیراز: نوید شیراز.
- مصباح‌اردکانی، نصرت‌الملوک (۱۳۸۵): «بررسی نقوش و شیوه تزئین تویی گچی ته‌آجری در بناهای دوره سلجوقی و ایلخانی»، *هنرهای زیبا*، ش ۲۶، صص ۸۵-۹۲.
- معین، محمد (۱۳۸۴): *فرهنگ فارسی*، ج ۴، تهران: امیرکبیر.
- موحسد، مهدی (۱۳۸۸): «دانستنی‌های معماری و ویژه معماری دوره اسلامی»، Available: <<http://www.hamkelasy.com/content/view/152/44>>
- مهدوی‌نژاد، محمدجواد (۱۳۸۳): «حکمت معماری اسلامی، جستجو در ژرف‌ساخت‌های معنوی معماری اسلامی ایران»، *هنرهای زیبا*، ش ۱۹، صص ۶۶-۵۷.
- ندائی‌فر، احمد (۱۳۸۶): «هویت فرهنگی و نقش آن در طراحی محصولات فرهنگی»، *هنرهای زیبا*، ش ۳۰، صص ۹۸-۹۱.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۹): «رابطه هویت سنت معماری ایران با مدرنیسم و نوگرایی»، *هنرهای زیبا*، ش ۷، صص ۷۶-۶۲.
- ----- (۱۳۸۱): «تأثیر معماری و شهر بر ارزش‌های فرهنگی»، *هنرهای زیبا*.